

MOŽE LI SE PRIJATELJSTVO MJERITI? – PRIJATELJSKI MEĐUVRŠNJAČKI ODNOSI U RAZREDNOJ/ŠKOLSKOJ HIJERARHIJI

Ante KOLAK

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, Zagreb, Hrvatska
akolak@ffzg.hr

Aleksandra KRAMPAČ-GRLJUŠIĆ

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Cara Hadrijana 10, Osijek, Hrvatska
a.krampac@yahoo.com

Maja BRUST NEMET

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Cara Hadrijana 10, Osijek, Hrvatska
mbrust@foozos.hr

<https://dx.doi.org/10.21857/yk3jwh7pe9>

Sažetak

Prva je i najznačajnija zajednica kojoj pripadamo obitelj, a njezin organiziran i koherentan sustav determiniran svojom strukturom u školskom razdoblju djelomično preuzima škola kao odgojno-obrazovna ustanova. Razredni odjel, učitelji i vršnjaci preuzimaju kompenzirajuću, zaštitničku i socijalizacijsku ulogu obitelji. Odnosi s vršnjacima u učenika imaju značajnu ulogu u razvoju socijalne kompetencije, slike o sebi i životnom zadovoljstvu. Osobe koje nemaju kvalitetne odnose s vršnjacima mogu razviti probleme u ponašanju, kao i osjećaje usamljenosti, izoliranosti i odbačenosti. Radu je cilj neempirijskom teorijskom analizom prikazati različite pristupe detektiranja međuvršnjačkih odnosa. Problemizira izazove u procjeni i mjerenju prijateljskih međuvršnjačkih odnosa u razrednoj i školskoj hijerarhiji, izdvajajući dva dominantna pristupa – sociometrijsko ispitivanje i model osobno usmjerenog planiranja Krugovi prijatelja. Sociometrija kao kvantitativna istraživačka metoda u društvenim znanostima ispituje međusobne odnose razlikujući sociometriju prosudbenog i afektivnog karaktera. Koristi se različitim tehnikama (nominacijom, rangiranjem, usporedbom, skalama procjene) i utvrđuje statuse izoliranosti, popularnosti, odbačenosti, kontroverznosti i prosječnosti. Analizom znanstvenih radova utvrđeni su oni autori koji su usmjereni na kritiku sociometrije kao sveprisutne metode mjerenja odnosa među učenicima u društvenim skupinama kao što su razredni odjeli, kao i oni autori koji pridonose revitalizaciji potencijala sociometrije. Krugovi prijatelja osmišljeni su s ciljem utvrđivanja vršnjačke uključenosti u mrežu podrške i prijateljstava za učenike koji imaju siromašnu socijalnu mrežu, a koji se temelje na socijalnom i emocionalnom učenju. Model Krugovi prijatelja čine četiri koncentrična kruga koji prikazuju kvalitetu i bliskost odnosa sudionika koji je u fokusu istraživanja. Sudjelovanje u toj vrsti osobno usmjerenog planiranja smatra se učinkovitom

intervencijom jer se kroz socijalne interakcije omogućava socijalni i obrazovni napredak učenika. Uvidi u mjerenje prijateljskih odnosa na socijalnim mrežama učenika i njihovih statusa u međuvršnjačkim odnosima imaju funkciju prevencije i intervencije. Konačni je cilj utvrđivanja društvenog statusa učenika, smanjivanje socijalne izolacije i segregacije, poticanje razvoja prijateljskih odnosa, povećanje prilika učenika za sudjelovanje u aktivnostima koje pozitivno utječu na prijateljske odnose, razvoj socijalnih kompetencija učenika, osjećaj pripadnosti, kao i status uvaženosti.

Ključne riječi: društveni odnosi, Krugovi prijatelja, prijateljstvo, sociometrija, škola

Ključna poruka rada: Radu je cilj neempirijskom teorijskom analizom prikazati različite pristupe detektiranja međuvršnjačkih odnosa. Problemizira izazove u procjeni i mjerenju prijateljskih međuvršnjačkih odnosa u razrednoj i školskoj hijerarhiji, izdvajajući dva dominantna pristupa – sociometrijsko ispitivanje i model osobno usmjerenog planiranja Krugovi prijatelja.

1. Uvodna razmatranja¹

Prijateljstvo je predmet interesa brojnih znanosti i sveprisutno je u svakodnevnom životu. Na hijerarhijskoj ljestvici životnih vrijednosti zauzima vrlo visoko mjesto. O njemu se puno pisalo, opjevano je u brojnim pjesama, a o važnosti prijateljstva govore i brojne narodne poslovice i izreke. U knjizi Sirahovoj izdvaja se citat „*Vjoran prijatelj pouzdana je zaštita*; i tko ga je stekao našao je blago. Pravom prijatelju nema cijene niti se može izmjeriti njegova vrijednost“ (Sir 6, 14-16). Narodna poslovice koja kaže da su prijatelji obitelj koju biramo za sebe pozicionira prijateljstvo u hijerarhiji životnih vrijednosti odmah uz obitelj te naglašava mogućnost slobode izbora, za razliku od članova obitelji koji su nam zadani i trebamo ih prihvaćati. Pedagogija kriznih stanja koja je u proteklih nekoliko godina postala posebno aktualna naglašava važnost potrebe za prijateljstvom (Amini, 2004; Rajić, 2020; Klasnić i Đuranović, 2020). „Odgoj u svome najširem smislu treba zahvatiti socijalnu strukturu ljudskog doživljaja i djelovanja iz perspektive međuzavisnosti i pomaganja kao svojevrzne pedagogije prijateljstava“ (Previšić, 2010: 172). „Socijalne i emocionalne su kompetencije važne za razumijevanje, upravljanje i izražavanje socio-emocionalnog aspekta u životu zbog sukcesivnog upravljanja prema životnim ciljevima kao što su učenje, uspostavljanje odnosa, rješavanje svakodnevnih problema i prilagodba složenim zahtjevima napretka i razvoja“ (Jurić, 2010: 182). S obzirom na složenost fenomena prijateljstva, teško mu je jednoznačno pristupiti istraživački. Neki istraživački pristupi usmjereni su na postupke kvantificiranja u čemu pomaže postupak mjerenja, dok

¹ Dio rada nastao je na temelju obranjenog i neobjavljenog doktorskog rada „Socijalno-emocionalna obilježja učenika inkluzivnih razreda i primjena modela Krugovi prijatelja“ autorice doc. dr. sc. Aleksandre Krampač-Grljušić pod vodstvom mentorica izv. prof. dr. sc. Anamarije Žic Ralić i prof. dr. sc. Ljiljane Igrić. Rad je dostupan na repozitoriju <https://repozitorij.unizg.hr/islandora/object/erf:213/datastream/PDF>

drugi istraživački pristupi naglašavaju teškoće otežane mjerljivosti prijateljskih odnosa. Ovaj rad ima za cilj pokušati odgovoriti upravo na ovo pitanje, polazeći od pretpostavke da promatranjem međuvršnjačkih prijateljskih odnosa među učenicima možemo pomoći učenicima u njihovom stvaranju i održavanju, baš kao što je to uspio i Moreno, začetnik sociometrije koji je u mjerenju prijateljskih odnosa ostavio veliki trag. Pozivajući se na važnost međuvršnjačke povezanosti unutar školskog sustava (Uchino, Uno i Holt-Lunstad, 1999; Asher i Coie, 1990; Bukowski i sur., 1996; Berndt, Hawking i Jiao, 1999; Walen i Lachman, 2000; Bagwell i sur., 2005; Tillfors i sur., 2012; Ladd, Kochenderfer i Coleman, 1996) pedagoški je imperativ pedagogija odnosa (Bilić, 2016), odnosno stavlja se naglasak na važnost prijateljstava među učenicima. Autor Goleman (1995) govoreći o emocionalnoj i socijalnoj inteligenciji, pozivajući se na neuroznanost, ističe da je mozak socijalni organ kojemu je važna socijalna povezanost s drugim ljudima te ga naziva druželjubivim ističući ujedno važnost intimnosti i kontakta s drugima (Goleman, 1995). „Biblijska antropologija pozicionira čovjeka kao duboko relacijsko biće koje se u potpunosti ostvaruje samo u susretu i dijalogu s drugim“ (Fužinato, 2020: 315). Upravo u tom dijalogu učenici stječu prijateljske odnose s kojima ulaze u školski sustav. Prva iskustva prijateljstva nakon obitelji stječu u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Već u ovoj odgojno-obrazovnoj instituciji djeca pripadaju nekoj socijalnoj grupi koja nije njihov izbor. Ona je zadana i unutar odgojne skupine i dječjeg vrtića stvaraju se prijateljski odnosi koji nisu trajni i imaju vrlo različita obilježja od npr. prijateljstva adolescenata ili razdoblja srednjeg djetinjstva. U kasnom djetinjstvu i adolescenciji prijateljstvo posebno zadovoljava potrebu za intimnošću, samootkrivanjem i otvorenošću, a navedene odrednice značajan su prediktor zadovoljstva i pronalaženja smisla života (Sharabany, 1994b, kako je citirano u Klarin, 2006).

Kao korelati koji utječu na razne pojavne oblike prijateljstva osim dobi pokazao se i spol. Djevojčice u prijateljskim odnosima preferiraju manje i intimnije grupe koje u aktivnostima najviše uključuju povjerljive razgovore i podršku, usmjerene su na razgovore u kojima je najčešće vidljivo odsustvo hijerarhijske pozicije. Pri pojavi sukoba najčešće vidljiva rješenja su u kompromisu i njihova su prijateljstva emocionalno snažnija. Dječaci su skloniji većoj grupi prijatelja sa snažnijom dominacijom prilikom pozicioniranja unutar grupnog odnosa, aktivnosti su usmjerene na tjelesnost (sport, igre), manje su skloni iskazivanju emocija, vidljivi su češći konflikti koji se direktnije rješavaju (Hariss, 1998; Maccoby, 1998). „Djevojčicama je prioritet prijateljstva pomoć koju ostvaruju u razrednom okružju, a dječacima dobrota, koju potpuno ostvaruju među vršnjacima, ali znatno je manje izražena pomoć koju dobivaju te iskrenost. U školskim prijateljstvima snažno se naglašava pamet pojedinca (dobar učenik) i pristojnost, ali i zabava, koja je naglašenija kod dječaka“ (Simel, Špoljarić i Buljubašić, 2010: 101). Proučavajući gornje (maksimalne) granice socijalnih grupa Dunbar (2011, kako je citirano u Dunbar i sur., 2015) dolazi do broja 150 te usmjeravajući se kvantificiranju prijateljskog odnosa uspostavlja egocentričnu mrežu (5 (jako blizak prijatelj), 15 (dobar prijatelj), 50 (prijatelj)), koju zaključuje sa 150 kontakata koja uključuju i poznanike. U kategoriji najbolji prijatelj

broj je značajno ograničen posebno ako se vodimo načelom da „na tronu može biti samo jedan“. Stoga unutar prijateljskih međuvršnjačkih odnosa poseban status zauzima status najboljeg prijatelja. Prijateljski odnos s najboljim prijateljem u razdoblju osnovnoškolskog obrazovanja definiran je kao „oblik interpersonalnoga odnosa između dvije bliske osobe zasnovan na obostranoj privlačnosti, poštovanju i uvažavanju unutar kojeg dolazi do potpore i zaštite, intimiteta, zadovoljstva i uživanja u društvu, a koji se realizira zajedničkim provođenjem vremena, aktivnostima, zabavi, obostranom potvrđivanju prijateljstva i uspješnim rješavanjem mogućih problema“ (Kolak, Markić i Horvat, 2021: 786). Čak kada učenici unutar razrednog odjela imaju dobar socijalni status usmjeren na prihvaćenost od drugih učenika u razrednom odjelu, a nemaju najboljeg prijatelja, pokazuju veću razinu usamljenosti u odnosu na one učenike u razrednom odjelu koji imaju jednog najboljeg prijatelja (Parker i Asher, 1993).

2. Prijateljski međuvršnjački odnosi

„Prijatelj je osoba koja je povezana s drugom osobom, gdje postoji međusobno poštovanje i svidanje, odnosno omiljeno društvo“ (Merriam-Webster, 2024, kako je citirano u Krampač-Grljušić, 2015: 38). Prijateljstva igraju značajnu ulogu u životu djeteta. Uspostavljanje prijateljstava složen je proces za svako dijete, ali sadrži niz dobrobiti kao što su: emocionalna sigurnost, pozitivna slika o sebi, zadovoljstvo, socijalna kompetencija, zadovoljenje potreba za intimnosti te usvajanje prosocijalnih normi ponašanja (Rys i Bear, 1997, kako je citirano u Klarin, 2000). Dijete provodi svoje slobodno vrijeme u vršnjačkoj skupini zadovoljavajući potrebu za intimnošću i pri tome jača svoje socijalne kompetencije. Vršnjački odnosi su važni za razvoj djeteta i njegovo blagostanje (Klarin, 2000). Prijateljstvo i iskustvo u vršnjačkoj skupini djetetu pruža mogućnosti za učenje i stjecanje iskustava koja se razlikuju od iskustava i socijalnih odnosa koji vladaju u obiteljskom okružju (Klarin, 2006). „Klarin (2000) naglašava važnost vršnjaka u srednjem djetinjstvu navodeći da je to vrijeme kada vršnjaci u djetetovom životu zauzimaju ključno mjesto. Prijateljstvo s vršnjacima doprinosi kvaliteti života djeteta, pomaže djetetovom socijalnom razvoju, osigurava društvo, pruža osjećaj zajedništva i socijalne podrške. Stoga bi razrednici i učitelji trebali svojim znanjima i vještinama doprinijeti razvoju pedagoških radionica i programa aktivnosti koje bi učenike povezivale s drugim učenicima, naučile ih sklapati i održavati prijateljstva te stvarati socijalnu mrežu“ (Klarin, 2000, kako je citirano u Krampač-Grljušić, 2015). Učenici koji nemaju određene socijalne vještine mogu imati velike poteškoće u izgradnji mreže podrške od strane prijatelja i poznanika te mogu postati socijalno izolirani, čime se povećava rizik od razvoja emocionalnih problema (Steedly i sur., 2008; Grizenko i sur., 2000).

Bukowski i Hoza (1989; kako je citirano u Klarin, 2000) „predlažu hijerarhijski model prijateljskih odnosa u kojem navode tri glavne razine. Prva se odnosi na uzajamnost (djeca odabiru jedan drugoga kao najboljeg prijatelja), druga na broj prijatelja koje

dijete ima, dok treću razinu čini kvaliteta prijateljstva. Parker i Asher (1993) mjerili su percepciju različitih kvalitativnih aspekata odnosa s najboljim prijateljem i utvrdili su čimbenike kvalitete prijateljstva: vrednovanje i briga, konflikt i izdaja, rješavanje problema, pomaganje i vođenje, druženje i rekreacija te intimnost i samootkrivanje. Kvalitete koje se traže u prijateljima ovise o dobi djeteta. Mlađa djeca naglašavaju važnost igre kao bitne osobine kod prijatelja, dok predadolescenti i rani adolescenti naglašavaju važnost intimnosti, odanosti, povjerenja i bliskosti kao bitne osobine odnosa s prijateljem“ (Krampač-Grljušić, 2015: 26).

Najkorišteniji teorijski model međuvršnjačkih odnosa usmjeren je na dvije dimenzije međuvršnjačkog odnosa koji uključuje popularnost i prijateljstvo (Bukowski i Hoza, 1989, kako je citirano u Klarin, 2006). Autori su istraživanjem dokazali da iako popularni učenici češće ostvaruju međusobni prijateljski odnos, zadovoljen kriterij popularnosti nužno ne podrazumijeva ostvaren prijateljski status. Na temelju predloženog modela međuvršnjačkog odnosa detektirani su različiti statusi učenika u međuvršnjačkim odnosima. Odbačenost, kontroverznost, izoliranost i popularnost (Newcomb i Bukowski, 1983, kako je citirano u Klarin, 2006) dimenzije su koje opisuju učenički status u razrednoj i školskoj hijerarhiji. Berndt i Savin-Williams (1989, kako je citirano u Klarin, 2006) ovoj kategorizaciji prijateljskih odnosa dodaju i status prosječnosti. Navedene kategorije učenika u školskom sustavu dokazuju se upravo mjerenjem na temelju izjašnjavanja vršnjaka o odabranom vršnjaku na temelju prihvatanja i odbacivanja. Učenici koji mjerenjem prijateljskih međuvršnjačkih odnosa pokazuju velik broj pozitivnih nominacija imaju status „popularnog učenika“. Status izoliranosti učenika u prijateljskim odnosima odnosi se na one učenike koji ostaju nezapaženi i kod kojih se najčešće javlja osamljenost. Dimenzija kontroverznosti pri mjerenju vidljiva je kod onih učenika koji u razrednim odjelima nikoga ne ostavljaju ravnodušnim pri čemu je vidljiv njihov dvostruki polaritet (pozitivni i negativni). Pozitivni je polaritet usmjeren na popularnost, dok je negativni polaritet usmjeren na odbačenost. Učenici koji u školskoj hijerarhiji pri mjerenju imaju vidljiv i jedan i drugi polaritet imaju status kontroverznosti. Istraživanja također potvrđuju i neke druge dimenzije koje razlikuju popularne i nepopularne učenike pri čemu autorica Klarin (2006) ističe da se u uz popularnost povezuje kategorija humora, tjelesna atraktivnost te red rođenja učenika (provorođenci). Od pozitivnih korelata sa školskom popularnošću ista autorica izdvaja i školski uspjeh, inteligenciju te uspjeh u sportu. Hijerarhijski model prijateljstva, Bukowski i Hoza (1989, kako je citirano u Klarin, 2006) objašnjavaju pomoću tri dimenzije prijateljskog odnosa: uzajamnost, broj uzajamnih prijatelja i kvalitetu prijateljstva (kako je citirano u Klarin, 2006). Ako oba člana biranja biraju jedan drugoga zadovoljena je dimenzija uzajamnosti koja odgovara na učenikovu potrebu za intimitetom.

Pri mjerenju prijateljskih odnosa različiti autori koriste različite upitnike (npr. Ladd i sur., 1996, *Friendship Features Interview for Young Children (FFIYC)*, Parker i Asher, 1993, *Friendship Quality Questionnaire (FQQ)*, Klarin (2000) koristi prilagođenu inačicu).

Kolak i Markić (2021) u mjerenju prijateljskih odnosa izdvajaju četiri dimenzije: intimitet, slobodno vrijeme, isticanje vrijednosti osobe (kao zabavne i spremne na pomoć) i zaštitu. Kao što je uvodnim razmatranjima o prijateljstvu istaknuto, mjerenju prijateljskih odnosa ne možemo prići jednostrano što pokazuju i različiti instrumenti mjerenja. Različiti istraživači pristupaju mjerenju na različitim fokusima. Razlikujemo fokus na kvalitetu prijateljskih odnosa (Ladd i sur., 1996; Oblačić, Velki i Cakić, 2015; Bičanić i Brust Nemet, 2020; Kolak, Markić i Horvat, 2023), fokus na popularnost (Putarek, Keresteš, 2012), fokus na ponašajne korelate i doživljaj (Klarin, Proroković i Šimić Šašić, 2010). Osim navedenih fokusa razlikuju se mjerenja istraživača s obzirom na subjekte promatranja pa razlikujemo mjerenja prijateljskih odnosa učenika s teškoćama (Zovko i Oberman, 1983; Stančić, 1988; Zubić i Burušić, 2009; Žic Ralić i Ljubas, 2013; Krampač-Grljušić i Kolak, 2018, Rodić, Tokić Zec i Brust Nemet, 2021), darovitih učenika (Bedecković, Jurčić i Kolak, 2009; Majstrovčić, 2015, Štimac, 2019; Kolak i Markić, 2024) i učenika inojezičara (Mužina, 2023). Od upitnika koji se često koriste u literaturi i recentnim istraživanjima su Inventar mreže odnosa (Furman i Buhrmester, 1985), Inventar kvalitete odnosa (Pierce, Sarason i Sarason, 1991), Brennanov inventar iskustava u bliskim vezama i McGillov upitnik kvalitete prijateljstva (Humolli, 2022).

3. Sociometrija u funkciji mjerenja prijateljstva

Posebno značajan doprinos mjerenja prijateljskih odnosa dao je psihijatar Jacob Levy Moreno (1962) koji je prijateljske odnose promatrao sociometrijski (socius- partner; metrus-mjera) kao dio cjeline i zasebno. Poseban značaj sociometrije nije bio vidljiv u području pedagoške dijagnostike već u kurativnom djelovanju u području pedagogije odnosa kada je riječ o školskom sustavu. Sociometrijska ispitivanja i intervencije rezultirali su povećanjem broja privlačenja unutar grupe te značajnim padom učeničkog apsentizma (Moreno, 1962).

Školska hijerarhijska struktura jasno razlikuje cjelinu (učenici osnovne škole) i pojedine dijelove (razredni odjeli). Unutar školske hijerarhije razlikuju se i podcjeline učenika određenog razreda (ovi skupinu čine svi učenici određenog razreda koji uključuju različite razredne odjele). Unutar osnovnoškolskog sustava diferenciraju se dva zasebna podsustava: podsustav razredne i predmetne nastave. Kada društvenu strukturu možemo promatrati s dva aspekta, kao cjelinu i u dijelovima, zadovoljena je startna (preduvjetna) točka proučavanja sociometrije. Osim navedenog, Morenov skup od šest općih zahtjeva čini preostale preduvjete za provođenje sociometrijskog ispitivanja (Remmers, 1963, kako je citirano u Jurić, 1989), a za potrebe ovog rada navodimo ih s refleksijom na razredni odjel i školski sustav:

- razredni odjel čini grupu koja je jasno definirana, a sva biranja ograničena su na zadani razredni odjel

- ▶ učenici trebaju imati slobodu biranja neograničenog broja učenika
- ▶ kriterij biranja učenicima (sudionicima istraživanja) treba biti jasan i precizan
- ▶ podatci dobiveni sociometrijskim istraživanjem trebaju služiti za poboljšanje odnosa unutar razrednog odjela
- ▶ učenicima treba omogućiti tajnost biranja
- ▶ sva pitanja svim učenicima trebaju biti lako razumljiva.

Postoje različita razmišljanja o Morenovom drugom zahtjevu koji se odnosi na neograničen broj i slobodu u izboru biranja učenika, dok Krnjajić (1981) smatra kako je pet prihvaćanja/odbijanja optimalno za istraživanja jer ograničenje primorava učenike na proces selekcije.

Cohen, Manion i Morrison (2007) sumiraju tri osnovne sociometrijske funkcije:

- ▶ funkcija istraživačke tehnike za proučavanje funkcioniranja grupe
- ▶ funkcija dijagnostičke procedure kojom se određuje položaj pojedinca u grupi i položaj te grupe u široj društvenoj zajednici
- ▶ terapijska funkcija koja pomaže pojedincu ili grupi da se bolje prilagode.

U pomoć sociometrije moguće je identificirati koji će pojedinac biti odbačen ili izabran i kakvu ulogu ovaj status ima u društvu kao cjelini koja se promatra. U našem slučaju promatranja riječ je o razrednom odjelu i školskoj instituciji. Morenovo prvo sociometrijsko istraživanje bilo je usmjereno prema sudionicama istraživanja ženskog spola koje su pripadale odgojno-obrazovnoj ustanovi penološkog karaktera. Istraživanje je provedeno tridesetih godina prošlog stoljeća u New Yorku. Velika prednost sociometrijskog istraživanja koje je Moreno proveo krije se u činjenici što je ispitana svaka članica grupe s ciljem spoznaje koga bi izabrala za određenu aktivnost. Na navedeni način dobio je distribuciju emocionalnih i socijalnih statusa unutar promatrane grupe. Navedene prednosti sociometrije koriste se značajno i u području pedagogije jer ovaj oblik mjerenja pokazuje status svakog pojedinca unutar grupe. Važno je naglasiti da je Moreno koristio i druge oblike mjerenja osim sociometrijskog testa kako bi se smanjila mogućnost pogreške (Moreno, 1941; Moreno, 1962; Krnjajić, 1981).

Identificirao je status svake individue unutar grupe putem sociometrijskih klasifikacija: pozitivno (izabran), negativno (odbačen), izolirano (bez nominacija), ekstrovertno (bira i izvan grupe), introvertno (bira isključivo unutar grupe), privlačen (velik broj pozitivno nominiranih), privlačan (ima velik broj pozitivnih nominacija), odbijajući (velik broj negativno nominiranih), odbijan (velik broj negativnih nominacija), ravnodušni (ne reagira na privlačenje i odbijanje) (Moreno, 1953). Proučavajući sociometrijske tehnike vidljivo je kako je Moreno nastavio razvijati sociometriju i primjenjivati nove testove, poput testa prvog susreta, testa uloge, testa spontanosti i druge (Moreno, 1953).

Tablica 1. Sociometrijski indeksi za grupu (Jurić, 1989)

Primjenjuje se	Indeks pokazuje		Značenje simbola
Za grupu ako broj biranja nije ograničen	Ekspanzivnost grupe: E	$E = \frac{C_1}{N}$	C_1 sveukupni broj biranja grupe M sveukupni broj uzajamnih biranja C_2^N broj mogućih uzajamnih biranja; izračunava se po formuli: $C_2^N = \frac{N(N-1)}{2}$
	Kohezija grupe: C_0	$C_0 = \frac{M}{C_2^N}$	
Za grupu ako je broj biranja ograničen	Koherentnost grupe:	$I_{cc} = \frac{R_q}{Up}$	R broj recipročnih biranja U broj jednosmjernih biranja $p = \frac{d}{N-1}$ Gdje je d broj dopuštenih biranja $q = 1 - p$
	Integracija grupe:	$I = \frac{1}{Is}$	I_s broj izoliranih (osobe uopće nisu birane)

Jurić (1989) u Tablici 1. razlikuje sociometrijske indekse koji se odnose na procjenu pojedinca (učenika) u odnosu na grupu (razredni odjel) kao što su društvenost (prihvatanje drugih), kompatibilnost (snošljivost), socijalni status, ekspanzija (pozitivna i negativna) te sociometrijske indekse koji se odnose na grupu (razredni odjel) kao cjelinu (ekspanzivnost, kohezija, koherentnost i integracija). Za razredni odjel kao grupu u kojoj broj biranja nije ograničen sociometrijski indeks pokazuje rastezljivost grupe putem indeksa ekspanzivnosti (E) te kompaktnost, homogenost i međusobnu prihvaćenost pojedinih učenika u razrednom odjelu pomoću indeksa kohezivnosti (C_0). Za razredni odjel kao grupu u kojoj je broj biranja ograničen sociometrijski indeksi detektiraju uzajamnu povezanost učenika u razrednom odjelu u kojoj nema proturječja pomoću indeksa koherentnosti (I_{cc}) te povezanost svih učenika u razrednom odjelu u funkcionalnu cjelinu pomoću indeksa integracije (I). Navedeni indeksi upućuju na brojne grupne

processe koje se javljaju unutar razrednog odjela kao što su: odnos učenika i razrednog odjela (pojedinaac i grupa), interpersonalno i grupno ponašanje, pojavljivanje kolektivnog ponašanja, deindividualizaciju i ponašanje u grupi, međugrupni sukobi...) (Brown, 2006).

Tablica 2. Sociometrijski indeksi koji se najčešće koriste (Jurić, 1989)

RB.	Indeks pokazuje	Način izračunavanja	Značenje simbola
1.	Sociometrijski status: Si	$Si = \frac{\sum (D^+ + D^-)}{N - 1}$	D^+ broj osoba koje su birale i
2.	Emocionalna ekspanzija:	$E_j = \frac{\sum (C^+ + C^-)}{N - 1}$	D^- broj osoba koje su odbacile i
			C^+ broj biranja koje je izvršio i
3.	Status vodstva: L	$L = D^+ + R^+$	C^- broj odbijanja koje je izvršio i
4.	Isključenje: Ex	$Ex = D^- + R^-$	R^+ broj recipročnih biranja
5.	Socijalna emotivnost: EE	$EE = C^+ + C^- + R^+ + R^-$	R^- broj recipročnih odbijanja

Kao najčešće individualne sociometrijske indekse Jurić u Tablici 2. (1989) izdvaja sociometrijski status (Si), emocionalnu ekspanziju (Ej), status vodstva (L), isključenje (Ex) i socijalnu emotivnost (EE).

S obzirom na dvije dimenzije međuvršnjačkih odnosa Bukovskoga i Hozea razlikuju se dvije osnovne vrste sociometrije: afektivna i prosudbena (Babad, 2001). Afektivna se odnosi na emocionalnu reakciju pojedinca prema drugom pojedincu. Dok prosudbena isključuje subjektivitet te se usmjerava na objektivno procjenjivanje popularnosti. Afektivna dimenzija potvrđuje prijateljske odnose, dok prosudbena utvrđuje status popularnosti. Sociometrijska mjerenja mogu biti usmjerena prema pozitivnim i negativnim biranjima, a razlikuju se različite tehnike: *tehnika imenovanja* – učenik imenuje vršnjake koji mu se (ne)svidaju po odabranim kategorijama, *tehnika rangiranja* – rangiranje svih vršnjaka u razredu prema određenom obilježju, *tehnika usporedbe parova* – učenicima su ponuđeni parovi učenika iz razreda, a on(a) bira tko mu/joj se više sviđa (Jurić, 1989; Kolak, 2010). Kao jedan od nedostataka sociometrije je da ne otkriva razloge pojedinog statusa stoga ju je dobro koristiti u kombinaciji s drugim dijagnostičkim i istraživačkim

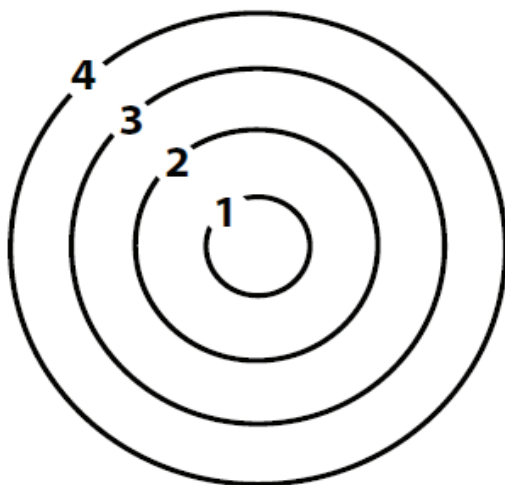
metodama. Također je važno naglasiti da se u školskom sustavu dijagnostička slika odnosa ponekad brzo mijenja jer je dovoljan jedan sukob između dvaju pojedinaca koji dovodi do drugačije slike grupnih odnosa unutar razrednog odjela. Sociometrijskim se istraživanjem pojedincu mogu rasvijetliti odnosi koje je potrebno iscijeliti i koraci koje je potrebno poduzeti kako bi se to ostvarilo (Moreno, 1960, kako je citirano u Hale, 2009), no kvantificiranjem odbačenosti ne saznajemo kako se pojedini učenik nosi sa svojim statusom. Isto vrijedi i za status odbačenosti kao i za status popularnosti. Navedeno čini ujedno i kritiku sociometrije koja je usmjerena na činjenicu da se odnosi među učenicima ne mogu svesti na kvantificiranje i računanje. Neki od autora, navodeći navedenu kritiku, istovremeno naglašavaju njezinu korisnost, ali i upućuju na potrebu korištenja i drugih istraživačkih metoda (Von Wiese, 1949, kako je citirano u Jakopović, 2024). U mjerenju prijateljstva postavlja se pitanje idealnog broja prijatelja odnosno kapaciteta za prijateljstvo. Postoje učenici koji imaju potrebu za većim brojem prijateljskih odnosa i oni kojima je jedan dovoljan. Child i Nind (2012) stoga problematiziraju idealan i poželjan broj prijateljskih odnosa kao i pozicioniranje učenika na marginama socijalnih odnosa te ukazuju na prihvatanje različitosti dječjih socijalnih iskustava. Isti autori naglašavaju važnost kompleksnosti i situacijske prirode socijalnih interakcija. Kao kritika sociometrijskom istraživanju javljaju se i konstruktivne kritike koje upućuju na sadržajnu analizu čestica pri sociometrijskom ispitivanju ukazujući na pitanja koja mogu potaknuti proces etiketiranja i kategoriziranja pojedinih učenika. U tom slučaju sociometrijsko bi ispitivanje, koje ima za cilj identificirati pojedine statuse kako bi se marginalizirani učenici uključili, moglo potaknuti upravo suprotno. Child i Nind (2012) kao najveću kritiku sociometrije navode da se učenici istraživanjem dovode u situaciju iskazivanja stavova kada se averzija prema nekim učenicima može povećati. Navedeno treba imati na umu posebno prilikom opetovanja sociometrijskih ispitivanja u vremenskom razdoblju koje nije opravdano i nije u interesu učenika. Iz navedenih kritika sociometrije i pozivanja autora na oprez proizašle su ideje koje u potpunosti izbacuju negativne nominacije. Ostaje upitno pripada li navedeno i nadalje štetnom procesu isključivanja učenika na suptilniji način i je li korist od dijagnostike pojedinih statusa znatno veća od štete koja bi mogla biti. Stoga je važno pri sociometrijskom istraživanju studiozno promisliti o svim aspektima etike sociometrijskog istraživanja. Pri promišljanju o provođenju sociometrijskih istraživanja pored općih etičkih zahtjeva u istraživanju s učenicima potrebno je pozicionirati se između primjene načela opreza pri provođenju istraživanja na koji ukazuju neki autori (Tomašević i Jeličić, 2012) i visokih etičkih standarda u istraživanjima (Čorkalo Biruški, 2014; Kranželić, Kovčović i Vukadin, 2016; Ajduković i Keresteš, 2020) te važnosti spoznajne koristi istraživanja i usmjerenosti istraživanja na spoznaje koje mogu značajno poboljšati odnose unutar grupe (Rimac i Ogresta, 2012). Korisnost je sociometrije prije svega vidljiva u dobrobiti za članove grupe koja u konačnici ima za cilj bolju koordinaciju učenika u razrednom odjelu i čvršći položaj svakog učenika unutar grupe (razrednog odjela) (Moreno, 1962).

Mnogobrojna istraživanja koriste sociometriju za utvrđivanje društvenih odnosa grupe i razreda. Tako su Bičanić i Brust Nemet (2020) sociometrijskim istraživanjem utvrdile harmoničnije društvene odnose nakon aktivnog sudjelovanja učenika u pedagoškim radionicama pomoću kojih su učenici razvijali empatiju, jačali samopouzdanje te vježbali nenasilno rješavanje sukoba. Usporedbom početnog i završnog nominacijskog dijagrama vidljivo je da su pedagoške radionice doprinijele prosocijalnom ponašanju i pozitivnim društvenim odnosima unutar razrednog odjela (Bičanić i Brust Nemet, 2020). Rodić i sur. (2019) u istraživanju su koristile sociometrijski postupak kako bi utvrdile vršnjačke odnose u dvama razrednim odjelima, a posebna se pažnja posvetila učenicima s teškoćama. „Sociometrijski se status učenika s teškoćama u odabranim razrednim odjelima pokazao nepovoljan, ali takav status imaju i neki drugi učenici bez teškoća. Rezultati su pokazali da učenik s teškoćom ima nulti indeks statusa vodstva, odabiranja i kompatibilnosti, što je potvrdilo da učenik nije vođa skupine, nije biran kao poželjan za igru, a samim time nije ni mogao ostvariti uzajamno biranje što ga čini nekompatibilnim sa skupinom. Status isključenja mu je jednak kao i socijalna emotivnost. Budući da se indeks statusa odbijanja tog učenika pokazao među višim u skupini, a indeks socijalnog statusa negativan, učenik s teškoćom također je jedan od odbačenih učenika u razredu. Drugi učenik s teškoćom u drugom razrednom odjelu ima samo jednu pozitivnu nominaciju zbog čega mu je status vodstva među nižima u skupini. Indeksi sociometrijskog statusa, statusa odabiranja i socijalnog statusa su jednaki, a u skupini ih se može rangirati kao prosječne. Indeks isključenja, indeks statusa odbijanja kao i indeks kompatibilnosti negativni su. Budući da drugi učenik ima samo jednu pozitivnu nominaciju, a ni jednu negativnu, može ga se svrstati u skupinu zanemarenih učenika. Iako su se sociometrijski statusi učenika s teškoćama pokazali relativno nepovoljni, kao i kod nekih drugih učenika bez teškoća, stavovi su se učenika prema inkluziji učenika s teškoćama na temelju intervjua pokazali pozitivni“ (Rodić i sur., 2019: 794-795). Jablan, Mirković, Stanimirović i Vučinić (2017) utvrdili su razlike između sociometrijskog statusa učenika s teškoćama i sociometrijskog statusa učenika bez teškoća, odnosno da su učenici bez teškoća u razvoju prihvaćeniji u društvu, učenici se radije druže s njima i češće ih biraju za prijatelje. Papuda-Dolińska (2017) identificirala je učenike s oštećenjima vida koji pripadaju skupini popularnih učenika. Stančić (1988) je utvrdila kako je sociometrijski status učenika usporenog kognitivnog razvoja mnogo slabiji u odnosu na učenike bez teškoća, kao i da učenici s teškoćama zauzimaju nizak status na sociometrijskog ljestvici. Grkalić i Soldo (1982) utvrdili su da je niži stupanj oštećenja kod učenika povezan s lošijim sociometrijskim položajem te da se u integriranim uvjetima prilikom odbacivanja gleda na prirodu oštećenja učenika kao i karakteristike njegove ličnosti. Lintner, Diviák i Nekardová (2024) kombinirali su sociometriju s postupkom DyNAM – analitičkim alatom za proučavanje interakcije u grupnom radu i u učionici te su utvrdili kako su učenici preferirali grupni rad s prijateljima, a ishod zajedničkog zadatka bio je uspješniji u odnosu na grupe koje nisu bile sastavljene od grupe prijatelja.

4. Krugovi prijatelja u funkciji mjerenja prijateljstva

Jedan od načina na koji odgojno-obrazovne ustanove mogu poticati prijateljstva između učenika su Krugovi prijatelja (Hunt i sur., 1994; Miller i sur., 2003). Krugovi prijatelja (O'Brien, 2004; Forest i Lusthaus, 1989; Pearpoint, Forest i O'Brien, 1996; kako je citirano u Halvorsen i sur., 2005, kako je citirano u Krampač-Grljušić, 2015) su model podrške, odnosno potpore osmišljen kako bi se opisala vršnjačka uključenost u mrežu podrške i prijateljstava za određenog učenika. To je konkretan i praktičan model podrške koji teži i ima ishodište u ostvarenju sljedećih vrijednosti: a) sve osobe moraju biti jednako vrednovane; b) svima moraju biti osigurane jednake prilike/mogućnosti; c) svatko mora biti promatran kao jedinstvena individua kojoj je omogućeno učiti od ljudi i o ljudima različitih karaktera (Stainbeck i Stainbeck, 1992; kako je citirano u Whitaker i sur., 1998). Brojni autori definiraju Krugove prijatelja kao grupu ljudi koja se okuplja oko osobe koja je isključena iz skupine ili izolirana (Falvey i sur., 1997, kako je citirano u Miller i sur., 2003). Krugovi prijatelja osmišljeni su kako bi se opisala vršnjačka uključenost u mrežu podrške i prijateljstava za određenog učenika koji imaju siromašnu socijalnu mrežu (Halvorsen i sur., 2005, kako je citirano u Krampač-Grljušić, 2015). Cilj je Krugova prijatelja pronaći i stvoriti načine koji će omogućiti pojedincu da sudjeluje u svojoj zajednici. Svrha Krugova prijatelja jest prije svega u opažanju, a tek onda u izgradnji mreže odnosa, u povećavanju osjetljivosti svih ljudi koji su prisutni u životu osobe. Ovaj proces naglašava praznine u životu učenika i daje uvid u to koji se krugovi trebaju popuniti i tko može pomoći u stvaranju mreže podrške. Proces Krugova prijatelja počinje analiziranjem socijalnih uspjeha učenika čime dobivamo sliku djetetovog društvenog života (tko se u njemu nalazi). Brojnost socijalne mreže utvrđuje se temeljem dijagrama krugova prijatelja (prilagođeno prema Novak Amado i McBride, 2001; Krampač-Grljušić, 2015) u čijem je središtu promatrani učenik. Model Krugovi prijatelja čine četiri koncentrična kruga koji prikazuju kvalitetu i bliskost odnosa učenika. Svaki od četiri kruga koji ga okružuju prikazuju prirodu ili bliskost odnosa s učenikom koji je u središtu (Slika 1). Prvi krug, najbliži središtu, nazvan je Krug intimnosti (povjerenja, bliskosti). Drugi krug je Krug prijateljstva, treći Krug sudjelovanja, a četvrti je Krug razmjene (Krampač-Grljušić, 2015).

Slika 1. *Krugovi prijatelja (Krampač-Grljušić, 2015: 20)*

1. Krug intimnosti
2. Krug prijateljstva
3. Krug sudjelovanja
4. Krug razmjene

Krugovi prijatelja premještaju pojedinca u zajednicu i organiziraju socijalnu podršku s ciljem ostvarivanja vizija osobe u stvarnosti. Prema ovom stilu planiranja posebni talenti pojedinca pridonose njegovom položaju u zajednici. Ovo može biti iznimno korisno jer nam postaje jasno tko bi mogao biti uključen u proces. Osoba koja nema određene socijalne vještine može imati poteškoće u izgradnji mreže podrške od strane prijatelja i poznanika, mogu postati socijalno izolirani i razvijati emocionalne probleme (Grizenko i sur., 2000; Steedly i sur., 2008, kako je citirano u Krampač-Grljušić, 2015). „Kada učitelj prihvati i pruži podršku izoliranom učeniku i vršnjaci će ga prihvatiti jer je učitelj model učenja ponašanja učenicima“ (Zrilić, 2010: 234). Kroz cijeli proces učenici shvaćaju kako se razvijaju odnosi i prijateljstva, prepoznaju vrijednosti odnosa te pomažu zajedničkom stvaranju krugova podrške za učenika i/ili učenike iz razrednog odjela koji trebaju odnose i prijateljstva s drugima. Idealni su Krugovi prijatelja opisani kao neformalni, fleksibilni i otvoreni (Miller i sur., 2003) i stavljaju naglasak na jake strane pojedinca, a njegove teškoće u drugi plan (Šenjug Užarević, Krampač-Grljušić i Lisak Šegota, 2023). Skupina Krugova prijatelja, u čijem je središtu pozornosti dijete za koje se planiranje provodi, sastaje se redovito na satovima razrednog odjela s ciljem osmišljavanja načina uključivanja učenika u aktivnosti, organizacije, klubove, tečajeve i druge okvire kako bi se sukreirali uvjeti za susrete s drugom djecom i njihovo povezivanje. Članovi razrednog odjela pronalaze načine da provedu više vremena s učenikom u aktivnostima koje su od zajedničkog interesa i/ili služe kao poveznica za njihovu ravnopravnost u novim aktivnostima gdje mogu biti stvarana nova poznanstva. Istraživanja Fredericksona i Turnera (2003; Hartshorne, 2003) potvrđuju da Krugovi prijatelja imaju pozitivan utjecaj na socijalnu prihvaćenost učenika, a mali utjecaj na samopercepciju učenika i percepciju učitelja o ponašanju učenika. Krugovi prijatelja nekog učenika mogu pridonijeti razvoju socijalnih kompetencija: a) pomoću učenja ponašanja koji će učenik moći prihvatiti i pozitivno reagirati; b) obavijestiti druge

da su oni prijatelji učenika i da on ima puno pozitivnih kvaliteta (Krampač-Grljušić, 2015). Krugovi prijatelja nisu izričito usmjereni na uspostavljanje prijateljstava, ali doprinose kvaliteti i kvantiteti kontakata. Krugovi prijatelja kao suvremeni model podrške trebao bi naći svoje mjesto u kurikulumima svih odgojno - obrazovnih ustanova.

Krampač-Grljušić (2015) utvrdila je kako tehnika Krugova prijatelja doprinosi kvaliteti prijateljstava ali i akademskom postignuću sudionika, što se objašnjava kroz razvoj socijalnih i emocionalnih vještina sudionika za odnose s vršnjacima, prihvaćanje različitosti i međusobnog uvažavanja, a navedeno doprinosi boljem prihvaćanju sudionika u središtu krugova od strane vršnjaka i njihovom osjećaju pripadanja razrednom okružju. Na taj način sudionici u središtu Krugova prijatelja osjećaju se zadovoljnijima i povezanimima sa svojim vršnjacima, što dovodi do njihove bolje slike o sebi. U istraživanju Cowie i suradnika (2004) potvrđeno je kako se Krugovi prijatelja odnose na postupak učinkovite intervencije koji može omogućiti i socijalni i akademski napredak učenika, posebice jer ova tehnika potiče suradničko učenje kroz socijalne interakcije između učenika i to je ključno za razvijanje obrazovnog mišljenja (Slavin, 2009, kako je citirano u Lampert, Graves i Ward, 2012). Također, dokazano je da su akademska postignuća djece bila veća ako se dijete u nekoj zajednici osjećalo dobro, a preduvjet za to su i učitelji koji su spremni koristiti pristupe koji su metodički i didaktički bogatiji (Fraser i Fisher, 1983; Fraser, 1986, 1998; kako je citirano u Schmidt i Čagran, 2006). Dokazano je i kako zadovoljstvo vršnjačkim odnosima pridonosi općem zadovoljstvu, razvoju slike o sebi, stjecanju vještina odlučivanja, akademskom postignuću, stjecanju kapaciteta za razvoj intimnih socijalnih odnosa (Steinberg, 1999). Uz zadovoljenje prethodnih preduvjeta potvrdio se pozitivan učinak inkluzije na školsku klimu za sve učenike (Hunt, Goetz, 1997; Katz i Mirenda, 2002; Burstein, 2004, kako je citirano u Schmidt i Čagran, 2006). Rezultati istraživanja potvrđuju utjecaj treninga socijalnih vještina na kvalitetu prijateljstva, prihvaćenost među vršnjacima i povećanje njihove socijalne mreže (Parker i Asher, 1993; Vandell i Hembree, 1994; Katz i McClellan, 1999; Miljković i Rijavec, 1996; Frederickson i Turner, 2003).

5. Zaključna razmatranja

Osim roditelja i učitelja, odnosi s vršnjacima u djetinjstvu imaju značajnu ulogu u razvoju socijalnih vještina i ukupnom zadovoljstvu životom. Iskustva koja dijete stječe u odnosu na vršnjake razlikuju se od onih u interakciji s roditeljima (Sullivan, 1953, kako je citirano u Klarin, 2000). Velik dio svog slobodnog vremena dijete provodi u društvu vršnjaka, gdje zadovoljava potrebu za intimnošću, razvija vlastitu sliku o sebi i usvaja socijalne vještine poput pomaganja, dijeljenja i suradnje (Klarin, 2006). Mnogi autori ističu važnost vršnjaka u djetinjstvu i ranoj adolescenciji. Hartup (1984, kako je citirano u Klarin, 2000) ističe ključnu ulogu vršnjaka u srednjem djetinjstvu, kada dolazi do promjena u interakcijama između djece, a vršnjaci postaju važni u životu djeteta. Kako dijete provodi sve više vremena u društvu vršnjaka, od velike je važnosti da bude prihvaćeno unutar te

socijalne skupine (Asher i Parker, 1989). Razlikuju se jasne razlike između prihvaćene i neprihvaćene djece, a takav status ostaje prilično stabilan tijekom vremena (Newcomb i Bukowski, 1984; Parker i Asher, 1997, kako je citirano u Klarin, 2000). Vršnjački odnosi su od velike važnosti za djetetov razvoj i emocionalnu dobrobit. Prijateljstvo i iskustva unutar vršnjačke skupine omogućuju djetetu stjecanje socijalnih vještina koje se ne razvijaju u obiteljskom okruženju (Klarin, 2006). Kvaliteta i broj prijateljstava utječu na djetetovu samopercepciju, socijalni status i uspjeh. Također, način na koji roditelji gledaju na prijateljstva svog djeteta može oblikovati djetetovu percepciju tih odnosa i njegovu percepciju samog sebe (Saenz, 2003). Istraživanja pokazuju da socijalne interakcije djece s teškoćama u socijalnim vještinama značajno oblikuju njihov osjećaj o sebi. Rezultati istraživanja potvrđuju da primjena interventnih programa u ranom djetinjstvu značajno poboljšava socijalne kompetencije, čime se doprinosi boljoj kvaliteti mentalnog zdravlja i emocionalne dobrobiti djeteta (Sharp, 1981; Shure i Spivack, 1981; Punia i sur., 2003, 2004; Malik i sur., 2004; kako je citirano u Malik, Balda i Punia, 2005) u ranom djetinjstvu što doprinosi kvaliteti mentalnog zdravlja i dobrobiti pojedinca.

Osim sociometrije i Krugova prijatelja, postoje i druge metode za procjenu prijateljskih odnosa. U novijim istraživanjima s malom djecom u ranom i predškolskom odgoju preporučuju se ekobihevirolne procjene, poput naprednih algoritama za obradu govora, koji mogu prepoznati karakteristike prijateljstva, uključujući međusobne razgovore vršnjaka tijekom aktivnosti koje utječu na razvoj prijateljstava (Irvin i sur., 2021). Simel, Špoljarić i Buljubašić-Kuzmanović (2010) su potvrdile da su popularnost i prijateljstvo dvije različite forme socijalnog iskustva koje su konceptualno i empirijski povezane, a odrastanjem se simetrični reciprocitet tih odnosa mijenja.

Mnoga današnja djeca nemaju ili ne pokazuju potrebne socijalne kompetencije za uspješne interakcije s vršnjacima i odraslima u svom okruženju (Korinek i sur., 1999, kako je citirano u Bishop, 2009) pa se sve češće primjenjuje model osobno usmjerenog planiranja, koji obuhvaća sva važna životna područja učenika: obitelj, susjedstvo, aktivnosti slobodnog vremena, religijska uvjerenja, obrazovanje, socijalne kontakte i prijateljstva (Bratković i Rozman, 2006). Kada se razmatra implementacija kurikuluma za individualni i socijalni razvoj u osnovnim školama Republike Hrvatske, može se zaključiti da je to područje nedovoljno zastupljeno i nedovoljno strukturirano. Posebna pažnja trebala bi se posvetiti sustavnom osobno usmjerenom planiranju i provedbi međupredmetne teme „Osobni i socijalni razvoj“, uz aktivno uključivanje svih sudionika obrazovnog procesa. Važno je usmjeriti se na prijateljstvo i vršnjačko prihvaćanje već u ranom i predškolskom obrazovanju, jer su to ključni faktori socijalne kompetencije (Beazidou i Botsoglou, 2016).

Nacionalni okvirni kurikulum (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, 2010) naglašava odgoj i obrazovanje usmjereno na dijete. Obrazovne institucije imaju različite zadatke, među kojima je osiguravanje potrebne potpore učenicima u nastavi, ali i stvaranje programa socijalne podrške, rada s roditeljima, osobnog i socijalnog razvoja, senzibilizacije okoline i prevencije, koji osiguravaju sigurno i ugodno školsko okruženje.

Kroz međupredmetnu temu Osobni i socijalni razvoj (NN, 2019) učenici razvijaju sliku o sebi, samopoštovanje i samopouzdanje, uče upravljati vlastitim emocijama, poboljšavaju socijalne i komunikacijske vještine te planiraju svoj osobni i profesionalni razvoj u suvremenom društvu. Uvidi u mjerenje prijateljskih odnosa putem socijalnih mreža učenika i njihovih statusa u međuvršnjačkim odnosima imaju funkciju prevencije i intervencije. Konačni je cilj utvrđivanja društvenog statusa učenika smanjivanje socijalne izolacije i segregacije, poticanje razvoja prijateljskih odnosa, povećanje prilika učenika za sudjelovanje u aktivnostima koje pozitivno utječu na prijateljske odnose, razvoj socijalnih kompetencija učenika, osjećaj pripadnosti, kao i status uvaženosti.

Literatura

- Ajduković, M. i Keresteš, G. (ur.) (2020). Etički kodeks istraživanja s djecom. Zagreb: Vijeće za djecu Vlade RH, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Amini, B. (2004). Pedagogija kriznih stanja. *Pedagoški istraživanja*, 1 (2), 195-206.
- Asher, S.R. i Coie, J.D. (1990). Peer rejection in childhood. Cambridge: Cambridge University Press.
- Asher, S.R. i Parker, J.G. (1989). Significance of peer relationship problems in childhood. U B.H. Schneider, G. Attili, J. Nade i R.P. Weissberg (ur.), Social competence in developmental perspective. Amsterdam: Kluwer Academic, 5-23.
- Babad, E. (2001). On the conception and measurement of popularity: more facts and some straight conclusion. *Social psychology of education*, 5, 3-30.
- Bagwell, C. L. (2004). Friendships, peer networks, and antisocial behavior. U J. Kupersmidt i K. Dodge (ur.). *Children's peer relations: From development to intervention*. Washington, DC: American Psychological Association, 37-57.
- Bagwell C.L., Bender S.E., Andreassi C.L., Kinoshita T.L. i Montarello S.A. (2005). Friendship quality and perceived relationship changes predict psychosocial adjustment in early adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*. 22, 235-254.
- Beazidou, E. i Botsoglou, K. (2016). Peer acceptance and friendship in early childhood: the conceptual distinctions between them. *Early Child Development and Care*, 186, 1615-1631.
- Bedeković, V., Jurčić, M. i Kolak, A. (2009). Sociometrijski status darovitog učenika i njegov položaj u društvenoj (razrednoj) eliti. U: Gojkov, G. (ur.), *Daroviti i društvena elita*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija Vršac, 80-91.

- Berndt, T.J., Hawkins, J.A. i Jiao, Z. (1999). Influences of friends and friendships on adjustment to junior high school. *Merrill-Palmer Quarterly*, 45, 13–41.
- Biblija (2003). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Bičanić, D. i Brust Nemet, M. (2020). Pedagogy workshops for promoting prosocial behaviour among students - case study. *Život i škola*, LXVI (1), 67-75.
- Bilić, V. i Bašić, S. (2016). Odnosi u školi – prilozi za pedagogiju odnosa. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bishop, K. (2009). Effective strategies for creating socially developing and accepting inclusion classrooms. The graduate school at Rowan University.
- Bratković, D. i Rozman, B. (2006). Čimbenici kvalitete življenja osoba s intelektualnim teškoćama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42 (2), 101-112.
- Brown, R. (2006). Grupni procesi: dinamika unutar i između grupa. 2.izd. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bukowski, W. M., Pizzamiglio, M. T., Newcomb, A. F. i Hoza, B. (1996). Popularity as an affordance of friendship: The link between group and dyadic experience. *Social Development*, 5, 189–202.
- Child, S. i Nind, M. (2012). Sociometric methods and difference: a force for good – or yet more harm. *Disability & Society*, 28 (7), 1-12.
- Cohen, L., Manion, L. i Morrison, K. (2007). Metode istraživanja u obrazovanju. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Cowie, H., Boardman, C., Dawkins, J. i Dawn, J. (2004). Emotional Health and Well-Being: A Practical Guide for Schools. London: SAGE Publications.
- Čorkalo Biruški, D. (2014). Etički izazovi kvalitativnih istraživanja u zajednici: od planiranja do istraživačkog izvještaja. *Ljetopis socijalnog rada*, 21 (3), 393-423.
- Dunbar, R. I., Arnaboldi, V., Conti, M. i Passarella, A. (2015). The structure of online social networks mirrors those in the offline world. *Social networks*, 43, 39-47.
- Frederickson, N. i Turner, J. (2003). Utilizing the classroom peer group to address children's social needs: An evaluation of the circle of friends intervention approach. *The Journal of special education*, 36 (4), 234 – 245.
- Furman, W. i Buhrmeister, D. (1985). Children's perceptions of the personal relationship in their social networks. *Developmental Psychology*, 21, 1016-1024.
- Fužinato, S. (2020). Čovjek – biće odnosa. *Bogoslovna smotra*, 90 (2), 315-338.

- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
- Grizenko, N., Zappitelli, M., Langevin, J.P., Hrychko, S., El-Messidi, A., Kaminester, D., Pawliuk, N. i Stepanian, M.T. (2000). Effectiveness of a social skills training program using self/other perspective-taking: A nine-month follow-up. *American Journal of Orthopsychiatry*, 70(4), 501-509.
- Grkalić, Z. i Soldo, N. (1982). Sociometrijski položaj tjelesno invalidne i kronično bolesne djece u redovnoj osnovnoj školi. *Defektologija*, 18 (1-2), 81-90.
- Halvorsen, A., Tweit-Hull, D, Falvey, M., Meinders, D. i Anderson, J. (2005). *Inclusive Education Starter Kit*. Sacramento, CA: California Department of Education, Special Education Division.
- Hale, A.E. (2009). Moreno's Sociometry: Exploring Interpersonal Connection. *Group*, 33 (4), 347-358.
- Harris, J. R. (1998). *The Nurture Assumption: Why Children Turn Out the Way They Do*. Free Press.
- Hartshorne, T. S. (2003). Positive behavioral supports and social relationships. *Deafblind International Review*, 32, 4-6.
- Humolli, T. (2022). Odnos stilova privrženosti i kvalitete prijateljstva. Zadar: Odjel za psihologiju.
- Hunt, P., Staub, D., Alwell, M. i Goetz, L. (1994). Achievement by all students within the context of cooperative learning groups. *Journal of the association for persons with severe handicaps*, 19 (4), 290 – 301.
- Irvin, D.W., Luo, Y., Huffman, J.M., Grasley-Boy, N., Rous, B. i Hansen, J.H.L. (2021). Capturing talk and proximity in the classroom: Advances in measuring features of young children's friendships. *Early Childhood Research Quarterly*, 57, 102-109, <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2021.05.003>.
- Jablan, B., Mirković, A., Stanimirović, D. i Vučinić, V. (2017). Sociometrijski status učenika sa razvojnim smetnjama i učenika sa zdravstvenim teškoćama u redovnoj školi. *Beogradska defektološka škola*, 23 (2), 9-21.
- Jakopović, E. (2024). Zastupljenost sociometrije u pedagoškim istraživanjima u RH. Zagreb: Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Jurić, V. (2010). Kurikulumski registar socijalnih kompetencija u društvenim i školskim okvirima. *Pedagoška istraživanja*, 7, 2, 177-189.
- Jurić, V. (1989). *Metodika rada školskoga pedagoga*. Zagreb: Školska knjiga.

- Katz, L.G. i McClellan, D. E. (1999). Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije: uloga odgajateljica i učiteljica. Zagreb: Educa.
- Klarin, M. (2000). Odnosi u obitelji i s vršnjacima kao prediktori različitih aspekata prilagodbe u školi. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Klarin, M. (2006). Razvoj djece u socijalnom kontekstu: roditelji, vršnjaci, učitelji – kontekstu razvoja djeteta. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Klarin, M., Proroković, A. i Šimić Šašić, S. (2010). Doživljaj prijateljstva i njegovi ponašajni korelati u adolescenata, *Pedagogijska istraživanja*, 7 (1), str. 7–22.
- Klasnić, I. i Đuranović, M. (2020). Koronakriza – izazvpi odgoja u kriznim situacijama. U: Kolak, A, Markić, I. (ur.), Školovanje od kuće i nastava na daljinu u vrijeme HR-COVID19. Zagreb: Element, 167-185.
- Kolak, A. (2010). Sociometrijski status učenika u razrednom odjelu i školskoj hijerarhiji. *Pedagogijska istraživanja*, 7 (2), 243-252.
- Kolak, A., Markić, I. i Horvat, Z. (2021). Tko je tvoj najbolji prijatelj? - dimenzije kvalitete prijateljskoga odnosa. *Croatian Journal of Education*, 23 (3), 767-793.
- Kolak, A., Markić, I. i Horvat, Z. (2023). Odrednice i potencijalni korelati sociometrijskoga statusa učenika u razrednim odjelima viših razreda osnovne škole. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 69 (1), 35-50.
- Kolak, A. i Markić, I. (2024). Potencijal dvostruke posebnosti u području obrazovanja darovitih. U: Gojkov, G. i Stojanović, A. (ur.), *Kompleksnost darovitosti u kulturi učenja tematski zbornik 29*. Vršac, Srbija; Arad, Rumunjska: Visoka strukovna vaspitačka i medicinska škola u Vršcu, Srbija i Universitatea „Aurel Vlaicu”, 111-120.
- Kranželić, V., Kovčo Vukadin, I. i Ferić, M. (2016). Etička pitanja u istraživanjima s obiteljima: primjer smjernica. *Kriminologija & socijalna integracija*, 24 (1), 179-210.
- Krampač Grljušić, A. (2015). Socijalno-emocionalna obilježja učenika inkluzivnih razreda i primjena modela krugova prijatelja. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Krampač-Grljušić, A. i Kolak, A. (2018). Peer relations in inclusive classes. *Research in Pedagogy*, 8 (1), 17–35.
- Krnjajić, S. (1981). Sociometrijski status učenika. Beograd: Prosveta.
- Ladd, G.W., Kochenderfer, B.J. i Coleman, C.C. (1996). Friendship quality as a predictor of young children's early school adjustment. *Child development*, 67, 1103-1118.

- Lamport, M.A., Graves, L. i Ward, A. (2012). Special Needs Students in Inclusive Classrooms: The Impact of Social Interaction on Educational Outcomes for Learners with Emotional and Behavioral Disabilities. *European Journal of Business and Social Sciences*, 1 (5), 54-69.
- Lintner, T., Diviák, T. i Nekardová, B. (2024). Interaction dynamics in classroom group work. *Social Networks*, 79, 14-24.
- Maccoby, E. E. (1998). *The Two Sexes: Growing Up Apart, Coming Together*. Harvard University Press.
- Majstrović, I. (2015). Sociometrijski status darovitih učenika u razrednim odjelima. Zagreb: Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Malik, S., Balda, S. i Punia, S. (2005). Promoting social competence of 6-8 years old socially incompetent grils. *Journal of Social Sciences*, 1 (3), 233 – 236.
- Merriam-Webster (2024). Dictionary. Springfield. Merriam-Webster Inc.
- Miller, M, Cooke, N, Test, D. i White, R. (2003). Effects of Friendship Circles on the Social Interactions of Elementary Age Students with Mild Disabilities. *Journal of Behavioral Education*, 12 (3), 167–184
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2010). Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. (18.7.2024.). Preuzeto s http://mzos.hr/datoteke/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2019). Kurikulum međupredmetne teme za osobni o socijalni razvoj za osnovne i srednje škole. *Narodne novine*, 7. (18.7.2024). Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_153.html
- Miljković, D. i Rijavec, M. (1996). Razgovori sa zrcalom/psihologija samopouzdanja. Zagreb: IEP.
- Moreno, J. L. (1962). Osnovi sociometrije. Beograd: Savremena škola.
- Moreno, J. L. (1941). Foundations of Sociometry: An Introduction. *Sociometry*, 4 (1), 15-35.
- Moreno, J. L. (1953). Who shall survive? Foundations of sociometry, group psychotherapy and sociodrama. New York: Beacon House.
- Mužina, A. (2023). Sociometrijski status inojezičnih učenika u razrednom odjelu. Zagreb: Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Novak Amado, A. i McBride, M. (2001). Increasing person-centered thinking: Improving the quality of person-centered planning: A manual for person-centered planning facilitators. Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota, Institute on Community Integration.

Oblačić, I., Velki, T. i Cakić, L. (2015). Odnos samopoštovanja i socijalnog statusa kod učenika nižih razreda osnovne škole. *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 64 (1), 153-172.

O'Brien, J. (2004). "If person-centred planning did not exist, 'Valuing People' would require its invention". *Journal of applied research in intellectual disabilities*, 17 (1), 11-15.

Papuda-Dolińska, B. (2017). Differences in social and academic functioning among visually impaired children in special, integrated and inclusive educational settings in Poland. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53 (Supplement), 113-126.

Parker, J. G. i Asher, S. R. (1993). Friendship and friendship quality in middle childhood: Links with peer group acceptance and feelings of loneliness and social dissatisfaction. *Developmental Psychology*, 29, 611-621.

Pierce, G.R., Sarason, I.G. i Sarason, B.R. (1991). General and relationship-based perceptions of social support: Are two constructs better than one? *Journal of personality and social psychology*, 61 (6), 10280-10390.

Previšić, V. (2010) Socijalno i kulturno biće škole: kurikulumске perspektive. *Pedagogijska istraživanja*, 7, 2, 165-176.

Putarek, V. i Keresteš, G. (2012), Tko je popularan u ranoj adolescenciji? Povezanost percipirane popularnosti sa spolom i usamljenosti, *Društvena istraživanja*, 21 (4), str. 949-968.

Rajić, V. (2020). Međuvršnjački odnosi učenika osnovne škole: prijateljstvo u doba pandemije COVID-19 bolesti. U Kolak, A. Markić, I. (ur.), *Školovanje od kuće i nastava na daljinu u vrijeme HR-COVID19*. Zagreb: Element, 147-166.

Rimac, I. i Ogresta, J. (2012). Etički standardi primjene fokusnih grupa u istraživanju nasilja nad djecom u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada*, 19 (3), 479-514.

Rodić, B., Tokić Zec, R. i Brust Nemet, M. (2021). Stavovi učenika razredne nastave prema inkluziji i sociometrijski status učenika s teškoćama u razvoju. U Ileš, T. i Sabljar, M. (ur.), *Osobe s invaliditetom u umjetnosti, znanosti, odgoju i obrazovanju, Zbornik radova s 1. Međunarodne umjetničke i znanstvene konferencije*. Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 788-807.

Saenz, C. (2003). Friendships of children with disabilities. Doktorska disertacija. Chicago: Department of Special Education, Northeastern Illinois University.

Schmidt, M. i Čagran, B. (2006.). Classroom climate in regular primary school settings with children with special needs. *Educational Studies*, 32 (4), 361- 372.

Sebanc, A. M., Kearns, K. T., Hernandez, M. D. i Galvin, K. B. (2007). Predicting having a best friend in young characteristics and friendship features. *The Journal of Genetic Psychology*, 168 (1), 81-95.

Simel, S., Špoljarić, I. i Buljubašić Kuzmanović, V. (2010). Odnos između popularnosti i prijateljstva. *Život i škola*, LVI (23), 91-108.

Stančić, Z. (1988). Sociometrijski položaj učenika usporenog kognitivnog razvoja uključenih u različite modele odgojno-obrazovnog rada. *Defektologija*, 24 (2), 35-46.

Steedly, K. M., Schwartz, A., Levin, M. i Luke, S.D. (2008). *Social Skills and Academic Achievement. Evidence for Education*, 3 (2), 1-8.

Šenjug Užarević, V., Krampač Grljušić, A. i Lisak Šegota, N. (2023). The importance of support in transition periods during education for children with disabilities: The contribution of the Circle of Friends. U Inayatullah, S. Dubovicki, S. i Bilić, A. (ur.), *Didactic challenges IV Futures studies in education: Conference proceedings*. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU), 556-569.

Štimac, A. (2019). *Sociometrijski status darovitog učenika u razrednom odjelu*. Zagreb: Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Tillfors, M., Persson, S., Willén, M. i Burk, W.J. (2012). Prospective links between social anxiety and adolescent peer relations. *Journal of adolescence*, 35, 1255-1263.

Tomašević, L. i Jeličić, A. (2012). Etika znanstvenog istraživanja i načelo opreznosti. *Filozofska istraživanja*, 32 (2), 243-260.

Uchino, B.N., Uno, D. i Holt-Lunstad, J. (1999). Social support, physiological processes, and health. *Current Directions in Psychological Science*, 8, 145-148.

Vandell, D.L. i Hembree, S.E. (1994). Peer social status and friendship: Independent contributors to children's social and academic adjustment. *Merrill-Palmer Quarterly*, 40 (4), 461-477.

Walen, H.R. i Lachman, M.E. (2000). Social support and strain from partner, family, and friends: Costs and benefits for men and women in adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 17, 5-30.

Whitaker, P., Barratt, P., Joy, H., Potter, M. i Thomas, G. (1998). Children with autism and peer group support: Using „circles of friends“. *British Journal of special education*, 25 (2), 60-64.

- Zovko, G. i Oberman, M. (1983). Sociometrijski položaj slijepih i slabovidnih učenika s poremećajem govora u školi za slijepe i slabovidne. *Defektologija*, 19 (1-2), 19-30.
- Zrilić, S. (2010). Kvaliteta komunikacije i socijalni odnosi u razredu. *Pedagoški istraživanja*, 7 (2), 231-242.
- Zubić, D. i Burušić, J. (2009). Fizička atraktivnost kao odrednica sociometrijskog statusa: moderirajući utjecaj samopoštovanja i socijalne anksioznosti. *Suvremena psihologija*, 12 (1), 63-79.
- Žic Ralić, A. i Ljubas, M. (2013), Prihvaćenost i prijateljstvo djece i mladih s teškoćama u razvoju, *Društvena istraživanja*, 23 (3), 435–453.

CAN FRIENDSHIP BE MEASURED? – FRIENDLY PEER RELATIONS IN THE CLASS/SCHOOL HIERARCHY

Ante KOLAK

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Ivana Lučića 3, Zagreb, Croatia

akolak@ffzg.hr

Aleksandra KRAMPAČ-GRLJUŠIĆ

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Education, Cara Hadrijana 10, Osijek, Croatia

a.krampac@yahoo.com

Maja BRUST NEMET

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Cara Hadrijana 10, Osijek, Croatia

mbrust@foozos.hr

Abstract

The first and most important community to which we belong is the family, and its organized and coherent system, determined by its structure during the school period, is partially taken over by the school as an educational institution. The classroom, teachers and peers assume the compensatory, protective, and socializing role of the family. Relationships with peers play a significant role in the development of social competence, self-image, and life satisfaction of students. Poor peer relationships are one of the main risk factors for the development of multiple behavioral problems, feelings of loneliness, isolation and rejection.

This paper aims to present different approaches to detecting peer relationships through a non-empirical theoretical analysis. It problematizes the challenges in assessing and measuring friendly peer relationships in the class and school hierarchy by distinguishing two dominant approaches – sociometric testing and the Circle of Friends model of personally oriented planning.

Sociometry as a quantitative research method in the social sciences examines mutual relations by distinguishing judgmental and affective sociometry. It uses different techniques (nomination, ranking, comparison, rating scales) and determines the statuses of isolation, popularity, rejection, controversy and mediocrity.

The analysis of scientific papers identified those authors who are focused on criticizing sociometry as a ubiquitous method of measuring relationships among students in social groups such as classrooms, as well as those authors who contribute to the revitalization of the potential of sociometry. Circles of Friends are designed to establish peer involvement in a network of support and friendships for students who have a poor social network, and whose basis is social and emotional learning. The Circle of Friends model consists of four concentric circles that show the quality and closeness of the relationship of the participants, which is the focus of the research. Participation in this type of personally oriented planning is considered an effective intervention because the social and educational progress of students is enabled through social interactions.

Insights into the measurement of friendships through students' social networks and their statuses in peer relationships have the function of prevention and intervention. The ultimate goal of determining the social status of students is to reduce social isolation and segregation, encourage the development of friendly relationships, increase opportunities for students to participate in activities that positively affect friendly relationships, develop students' social competencies, a sense of belonging, as well as a status of respect.

Keywords: social relations, Circle of Friends, friendship, sociometry, school

Key message of the paper: The goal of the work is to present different approaches to detecting peer relationships through a non-empirical theoretical analysis. It problematizes the challenges in assessing and measuring friendly peer relationships in the class and school hierarchy, highlighting two dominant approaches - sociometric testing and the Circles of Friends model of personally oriented planning.